

ІСТОРІЯ У ТВОРЧІЙ СПАДШИНІ Т.ШЕВЧЕНКА

Ірина СКАКАЛЬСЬКА, доктор історичних наук

Події останніх місяців та днів показали актуальність творів Тараса Шевченка. Ціною життя Небесної сотні ми отримали унікальний шанс — змінити країну. Проте в даний час зіштовхнулись із новою загрозою, яка є небезпечною для єдності, суверенітету і державності України. І тому як ніколи повинні згадувати і виконувати „Заповіт” Великого Кобзаря.

Історики вже давно висловили думку, що художня спадщина поета, виступає історичним джерелом для вивчення минулого та прогнозування майбутнього суспільно-історичного розвитку. У цьому сенсі доробок Т. Шевченка відкриває перед дослідником української історіософії значні можливості, адже він знав і студіював історичні першоджерела, друковані й рукописні праці з історії та використовував їх у творчому процесі.

У спробі історіософського прочитання творів Шевченка я не буду оригінальною. Наприклад, визначний український історик ХІХ ст. Володимир Антонович у доповіді „Про відтворення історичних подій у поезії Шевченка”, виходячи 1 березня 1881 р. на засіданні історичного товариства Несторалітописця, зазначав, що „поет відтворює живий і суцільний образ доби, оживлює і виводить перед очі читача окремі особи, цілі покоління”.

Проблемі історіософії Т. Шевченка присвячено чимало праць, їх автори прагнули досягнути розуміння історії Кобзарем. В. Яременко у статті „До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи” зазначає, що доробок Великого Кобзаря відкриває перед дослідником історіософії великі можливості. Також один із центральних аспектів дослідження Ю. Барабаша — поетична історіософія Т. Шевченка.

Дослідник Ю. Барабаш охарактеризував визначення історіософії Т. Шевченка: „Це сукупність Шевченкових поетично-філософських інтерпретацій, версій, оцінок подій національної історії, тлумачень її сенсу і тенденцій, характеристик героїв і „антигероїв”. Як продовження попередньої думки, ми вважаємо, що під історіософією Т. Шевченка слід розуміти його світоглядні ідеї, погляди, що включають в себе знання розвитку історичного процесу, його сенс, роздуми над долею народу; історичний матеріал творчо інтерпретується в образах, сюжетах; накреслюються перспективи на майбутнє як української та світової історії, так і історичного процесу в цілому поетом-пророком.

Об’єктом дослідження є твори Тараса Шевченка крізь призму історіософії.

Тарас Шевченко відчував своє призначення розповісти українському народові складну й героїчну історію його землі, оживити історичну пам’ять, воскресити національний дух. Шевченкове слово відтворює історичну подію, історичний факт такими естетичними засобами, щоб спочатку зруйнувати стереотипи, їх сприйняття, пов’язані імперською політикою Росії, а потім цю подію чи факт подати в новій інтерпретації, в достовірній формі.

Творчість Кобзаря належить першій половині й середині ХІХ ст. — початку українського національно-культурного відродження. Це вихід «Історії Русів», діяльність масонів, відкриття університету в Харкові та Києві тощо. Недаремно Т. Шевченко у своїй біографії, написаній за рік до смерті зазначав: „Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини”.

Переконливим свідченням з приводу того, наскільки глибоко Шевченко переживав історію України, можна судити з того факту, що навіть у посмертному описі його скромної бібліотеки, зібраної в останні роки його життя після повернення із заслання, понад третину назв займають історичні книги. Також одне із джерел Шевченкових історичних знань — живе спілкування з учасниками подій. Так, розповіді про Коліївщину Шевченко чув від свого діда і черпав з них непокору, і козацьку волю, тому глибину Шевченкових історіософських поглядів не виміряти без аналізу його знань про Коліївщину. Слова з „Передмови” до „Гайдамаків” підтверджують це.

Завдовго до того, як М. Костомаров звернувся до українського минулого, В. Ан-

тонович ще тільки вчився, а М. Грушевський ще не народився, Т. Шевченко встиг окреслити всі ключові моменти нашої історії.

Важливо зауважити, що для багатьох українців вітчизняна історична пам’ять постає саме з творів Т. Шевченка.

Відзначимо й те, що у творчості Шевченка важливе місце займає поняття „панівна верства” тобто „еліта”. Але Шевченко не переймався проблемами її плекання, бо розумів, що така верства сама себе створює. Натомість у нього потужно звучить мотив історичної відповідальності верхів перед „братами незрячими-грекососями”. Узагалі, ця відповідальність еліт за долю народу — наскрізна тема Шевченкової історіософії. Це питання переймання елітою чужинецьких впливів до такої межі, що це призводить до часткової або повної втрати самобутності нації. Про це застерігав Шевченко.

Свою Україну любіть!
Любіть її... во время люте

Історіософія у Шевченкових творах не може не викликати захоплення переліком імен історичних постатей. Це легендарні біблійні царі Іудеї Давид та Ірод, відомий своєю жорстокістю римський імператор Нерон; останній асирійський цар Ашшурбанипал, знаменитий заснуванням Стародавньої бібліотеки клинописних текстів; середньоазійський полководець Тамерлан. Цей перелік можна продовжити.

Справжніми героями української історії в зображенні Шевченка-історика постають ватажки козацьких виступів кін. ХІХ — поч. ХІХ ст., — С. Наливайко, Т. Трясило ін. Герої в історичному дискурсі Шевченка це ті історичні діячі, хто віддає життя за Україну, її волю.

У посланні „І мертвим, і живим ...” Т. Шевченко, засуджуючи козацьку старшину та тих гетьманів, котрі засуджували інтереси України й допомагали ворогам визискувати власний народ, з пошаною ставитися до Гетьманщини, як форми української державності.

У вірші „Іржавець” Шевченко висловив своє ставлення до гетьмана Мазепи та різко осудив політику Петра І щодо України, спрямовану на знищення залишків її державності. Це відображено у творі „Великий льох”, там є такі слова: „У самих палатах /Мазепиних ... Коло мене /І сестра, і мати /Зарізані, обнявшись, /Зо мною лежали ...”.

Упродовж усього творчого життя уява геніального поета-патріота не раз повертається до Богдана Хмельницького — цієї наймогутнішої постаті нової історії України. Проте неоднозначність оцінки Тарасом Шевченком постаті ушлявлено-го українського гетьмана Богдана Хмельницького, виходячи з трагічних наслідків його політики на завершальному етапі своєї діяльності. Шевченко бачив до яких наслідків привела угода Хмельницького з російським царем.

Не можливо обминути участі Шевченка у діяльності Кирило-Мефодіївському товаристві, зокрема, М. Грушевський характеризує присутність Кобзаря у діяльності товариства як велику подію в українському національному житті 40-х рр. ХІХ ст. наголошує, що в Києві тоді зійшлися „найвизначніші талантом і високими мис-

лями про відродження свого народу” діячі української культури.

Роль Шевченка у Кирило-Мефодіївському товаристві — це позиція борця, коли він піднявся до державного діяча, задумуючи майбутню конфедерацію слов’янських народів. У поемі „Єретик” Шевченко висловив своє ставлення до одного з найгостріших питань політичного життя Європи того часу — слов’янського питання. „А я тихо / Богу помолюся, / Щоб усі слав’яне стали / Добрими братами, / І синами сонця правди ...”.

Історія України у візії Шевченка і відтворення її геніальним поетичним словом являє собою досить цілісну картину. Його концепція спиралася на реальну історичну основу нашої минувшини і тодішнього України, на реальні події, факти й історичні персоналії. У творах Великого Кобзаря

історичне минуле тісно поєднувалося з роздумами про долю українського народу, про його національне відродження, про його майбутнє. При цьому він чітко відстоював позиції правдивої історії України, і вимагав дотримуватися такого принципу від інших. „Для Шевченка, — пише Іван Дзюба, — в його поезії було ніби дві України: Україна як немишча основа і Україна як історичний момент ...”.

Великий Кобзар у своїх історичних творах був на вищому рівні, ніж найвідоміші сучасні йому фахові історики. Пантелеймон Куліш мав певні підстави у надгробному слові у березні 1861 року не тільки відзначити виняткову роль Шевченка в українській культурі як геніального поета, але й назвати його „нашим першим істориком”. Це не просто люб’язність з боку Куліша. Він сам займався українською історією, і при цьому визначив гідне місце Шевченка в українській історіографії.

Чому перший історик? Шукати в поезіях Шевченка хронологічних схем — невдячна робота. Він не будує концепцій, а шукає смислів. Художній образ української історії, створений Шевченком, надивовижу простий та універсальний, і водночас живий. Разом з тим історична оповідь Т. Шевченка цілком відповідає викликам його часу — духу Романтизму.

У „Посланні” („І мертвим і живим, і не народженим”) Шевченко сприймає Україну з її письмом могил, якими засіяна земля її, книгою історії, яку треба „прочитати”, „не дурячи самих себе!”.

Шевченко, створюючи свій гімн волі, звернувся не до драматичної й героїчної історії України. Він побачив тему ширше — Кавказ! На Кавказі почергово зароджувалися і згасали могутні держави, ханства, князівства. Кавказькі народи мали свої міста, фортеці, храми, самобутню культуру та історію... Шевченко показав світу оголену, страшну правду. „Кавказ” прославляє не тільки і не стільки горян, а всі народи-правдоборці...

Подальша доля українського народу, перспективи його державності пов’язані у Тараса Шевченка з такими історичними й соціально-політичними проблемами, що

відбувалися тоді в Європі і світі. В 1789 році вперше на планеті у Сполучених Штатах Америки постала нова владна структура — президентство і демократія.

Слава перших американських та європейських президентів (особливо — їхня повага до своїх конституцій та відсутність прагнень, пов’язаних із узурпацією влади) сягнула навіть розчленованої двома імперіями України. Природно, що відгукнулася вона своїм способом і у Шевченковій поезії. Особливо його приваблювало зародження нових відносин між людьми у колишній англійській колонії. У поетичних рядках Шевченко висловлював своє захоплення одним з них, першим президентом США, головою Конвенту з розробки конституції Д. Вашингтоном, і разом з тим сподівання кращої долі для свого народу зі своїм, українським, „Вашингтоном. / З новим і праведним законом”. Задумаймося, як ці слова є актуальними нині. Без сильного політичного лідера в Україні нічого не буде.

Поема „Сон — Гори мої високі” написана в перший рік заслання, один із важких періодів його життя, у другій половині 1847 р., покладає початок історіософській проблематиці в Шевченковій творчості цього періоду (раніше поет заторкував її лише у вірші „За байраком байрак” із казематного циклу). Тяжко — надто на першій порі й надто морально — караючись у неволі, Шевченко, однак, не замикається на своєму лихові, думка його сягає обривів далеко ширших, особисту драму він прагне осмислити в контексті драми загальнонаціональної, української „історії-правди”, її як славних, так і гірких, інколи ганебних уроків. Звернення до історії розбуркує і живить поетову пам’ять про далеку Україну, збагачує, робить повнішим її образ, тішить серце й хоча б трохи гамує ностальгію.

Зауважимо, що Шевченків погляд на історію України в ці роки зазвичай виважений, оцінка подій і постатей критична, часом жорстока, та буває, що крізь тверезий історіософський аналіз пробивається відгомін колишньої ідеалізації національної давнини — те, що можна б назвати історичними ілюзіями. То промайне (щоправда, в міркуваннях ліричного персонажа, не прямо авторових) неоднозначна характеристика Гетьманщини як „Божого раю”, „Сон — Гори мої високі!”. У вступі до поеми „Чернець” учувається давня, ще з часів ранніх поезій, романтична нота жалю за славним минулим: „Було колись”, „Не вернеться”, „А я, брате”, / Таки буду сподіватись”, а сцену обрання гетьмана у вірші „У неділеньку святую” вистримано в урочисто-піднесений тональності історичної пісні, із замилюванням козацькими ритуалами й атрибутикою.

Чи вважав Т. Шевченко, що на історичному матеріалі можна передбачити прийдешнє? Своєрідні пророцтва можна відшукати у творах Кобзаря. Немає такої події у нашій історії, де б він був не на місці. Згадаємо Голодомор 33-го, і моторошно війне від його рядка — „гробокопатели ходили”. Сахнешся, 2014-й рік — про події новітньої революції, загибелі людей — і почуєш прокляття: „Бодай кати їх постинали, отих царів, катів людських!”. Дивлячись на деяких земляків, думаєш Шевченковими словами: „За шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то оддасте ...”. Все і про все сказав Шевченко.

І наголовніше, ми повинні звертатися до твору Тараса Шевченка „Розрита могила”. В ньому великий поет волає до національної самоповаги. Нам потрібно перевести енергію протистоянь у русло державності і національного творення. Держави падають не від нападу агресорів. Як правило, спершу йде ослаблення через те, що втрачається історична пам’ять, губляться традиції, не підтримується національна ідея, забувається рідна мова, зникає єдність і цілісність народу. Комплексне вирішення елітою вищезазначених проблем має стати суттю національної політики держави.

Отже, історіософія Шевченка знаходить своє вираження і втілення не в наукових дефініціях, а в творах, знаходимо її в конкретних художніх сюжетах, мотивах, персонажах. Кожне покоління має право по-новому читати твори Шевченка. Поезія Кобзаря — вічна книга кожного свідомого українця.